

SZAKRÉSZLEGEK KÜLFÖLDI KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAKBAN Egy nemzetközi felmérés néhány tanulsága*

MÁNDY GÁBOR

A közművelődési könyvtárak olyan szervezeti-szolgáltatási formájáról, amely az azonos témájú könyveket, folyóiratokat (helyenként egyéb információhordozókat is: lemezeket, képanyagot, mikroformátumú dokumentumokat stb.) összehozza és a témakört jól ismerő szakemberre bízva az állományalakítást és a tájékoztatást („szakrészlegesítés”) meglehetősen kevés irodalmat talál az érdeklődő. Az amerikai közkönyvtárak a század első felében vetették fel és oldották meg – az akkori amerikai körülményeknek megfelelően, s függetlenül a kontinens egyetemi könyvtárainak, szakreferenstanszéki könyvtári kísérleteitől – a közművelődési könyvtárak szakrészlegesítésének kulcskérdéseit. A második világháború után az új szervezeti-szolgáltatási forma Nyugat-Európára is áterjedt, de ez az adaptáció is csak rövid ideig foglalkoztatta a könyvtáros közvéleményt. Kelet-Európában a komplex (a helyben használható és a kölcsönzési anyagot egyaránt tartalmazó) szakrészlegekkel szemben szívesebben létesítettek szakolvasótermet, de a sajátos fejlesztési koncepció elvi indoklása szintén hiányzik a nemzetközi szakirodalomból.

A szakirodalom különösen szegényes a szakrészlegek kialakításával és fenntartásával kapcsolatos gyakorlati, technikai részletek tárgyalásában, holott éppen ez az a terület, ahol a legtöbb probléma felmerül, s ahol a tapasztalatoknak a legnagyobb lenne az értékük. Hiányoznak az egy-egy könyvtár szakrészlegesítéséről, a munka lebonyolításáról, a menet közben felbukkanó nehézségek leküzdéséről szóló esettanulmányok, s igen ritkák az egyes kérdéseket boncolgató módszertani írások is.

Az első olyan magyarországi közművelődési könyvtárak, amelyek összekapcsolták az állománycsoportok tervszerű fejlesztését az azonos témakörrel szóló egyéb dokumentumok egy térben való elhelyezésével és a szaktájékoztatással (Szombathely, Tatabánya), nem vállalták a szakrészleg címkéjét, feltehetőleg érezvén, hogy a név követelményeinek nem képesek teljes mértékben eleget tenni. A hatvanas évek végén tervezett nagy megyei könyvtárak (Miskolc, Nyíregyháza) már a szakrészlegesítés jegyében épültek meg, de mind ez ideig többé-kevésbé hiányzik belőlük a szakrészleges szolgáltatások rendszerbe foglalása, „öntudata”. Az újabb próbálkozások (Kaposvár, amely működési tapasztalatait nemrég foglalta össze Magyar Józsefné;¹ továbbá több megyei könyvtár „kihelyezett

* A cikk alapját képező kézirat megtalálható a Könyvtártudományi szakkönyvtárban.

részlegei” és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár profilírozott kerületi könyvtárai) ugyan csak nem idéztek elő valódi áttörést. Sőt, a szakrészleg-koncepciótól a még fel sem épült békéscsabai új megyei könyvtár munkatársai is idegenkednek.

Az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ már tett bizonyos lépéseket a problémakör itthoni megismertetésére, rövidített fordításban közzétette Overington összefoglaló-népszerűsítő munkáját², egy szemletanulmány³ pedig módszeresen tekintette át a szakirodalomban felvetődő részkérdéseket, több helyen a hazai fejlesztésre is javaslatot téve.

Szükségesnek látszott, hogy még mielőtt egy átfogó hosszútávú fejlesztési terv elkészül, közvetlenül a külföldi szakrészleges könyvtárakhoz forduljunk. Mivel felmérésünk eredményeit másutt is hasznosíthatónak véltük, az INTAMEL-től (a Nagyvárosi Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége) kértünk segítséget. Az INTAMEL támogatta tervünket, körlevélben kérte fel tagjait az együttműködésre, az elkészült jelentés megvitatását pedig felvette az 1981. évi budapesti konferencia napirendjére.*

A kérdőívet 145 nyugati országban lévő könyvtárnak közvetlenül küldtük el, a szocialista országokban működő könyvtári-módszertani központokat pedig arra kértük, hogy adaptálják kérdőívünket, s az általuk kiválasztott könyvtáraknak a nemzeti változatot küldjék el. A visszaküldési arány a vártnál alacsonyabb volt: a 145 nyugati könyvtár közül mindössze 29-től kaptunk értékelhető választ, ezen felül 10 bolgár és 8 szlovákiai könyvtár válaszaival dolgozhattunk. Így az érdemi információt tartalmazó válaszok száma 47 volt. A felmérés révén megismerhettük kollégáink véleményét az egyes részkérdéseket illetően, sok adatot is rendelkezésünkre bocsátottak. Ez az írás csak arra ad lehetőséget, hogy néhány általános tapasztalatot fogalmazzunk meg, s egy-két figyelemreméltó példát idézzünk.

A szakrészlegesítés feltételei

A válaszoló könyvtárak nagyságrendjét három adattal: a város lélekszámával, a könyvtár alapterületével, valamint a könyvállomány nagyságával határoztuk meg. A milliós nagyvárosok központi könyvtárai – mintánkhoz képest – nagyobb arányban válaszoltak, mint a kisebbek. Emellett úgy találtuk, hogy a kisebb városok könyvtárai ritkán vállalkoznak teljes körű szakrészlegesítésre (az állomány teljes felosztására a szakrészlegek között).

Az alapterület tekintetében is hasonló tendencia érzékelhető. Nehezen állapíthatunk meg felső határt, hiszen az általunk ismert legnagyobb alapterületű könyvtárakban még mindig racionálisnak látszik a tematikus részlegek működtetése, legfeljebb – mint az 50 000 m²-es New York Public Library/The Research Libraries esetében – többlépcsős szerkezet alakul ki, a szakrészlegek nagyobb egységek (kutató központok) keretében

* A konferenciáról szóló híradásunkat ld.

szerveződnek meg. Az alsó határt a 3000 m² körül vonhatjuk meg. Ugy tűnik, ennél kisebb alapterület esetén nem ésszerű teljes körűen szakrészlegesíteni, legfeljebb korlátozott számú részleg vagy olvasóterem alakítható ki tematikusan.

Az alsó határ kérdését a könyvállománynál is érdemes megvizsgálni. Adataink alapján az első szakrészleg kialakításának alsó határa a 100 000 kötetnél, s a teljes körű szakrészlegesítése pedig 300–400 000 kötet körül húzható meg. (Az 1 millió kötet feletti állományú könyvtárak 78%-ában terjedt ki a szakrészlegek kialakítása a teljes állományra, a félmillió felett, de 1 millió alatti állománynál ez az arány 62%, 200 000 és 500 000 között már csak 18%, a 200 000 vagy kevesebb kötetet tartalmazó könyvtárak között pedig egy ilyen sem akadt.) Ha a könyvek mellett a folyóiratok és a hanglemezek számára is tekintettel vagyunk, a magyarországi szakrészleges könyvtárak tetemes elmaradását konstatálhatjuk. (Houstonban több mint 2 millió kötet könyv van, csaknem 3000 kurrens folyóiratot járatnak, hanglemezeik száma túl van a 40 000 darabon. Sheffield megfelelő adatai: 1 733 412–1900–18 300. Ezzel szemben a helyben lévő állomány 1978-ban Miskolcon 255 052, Szombathelyen 222 959, Kaposvárott 174 346, Nyíregyházán 157 535, Tatabányán pedig 130 460 kötet volt. Az előfizetett folyóiratok választéka Kaposvárott 680, Nyíregyházán 521, Tatabányán 469 cím. Szombathelyen 5388, Miskolcon 3506, Kaposvárott 3146, Tatabányán 2458, Nyíregyházán 2090 hanglemez szerepelt az állományban.)

Felmérésünk is igazolta azt a feltételezésünket, hogy az új, alkalmas épületbe költözés, illetőleg az alapterület bővítése kedvezően hat a szakrészlegek létesítésére.

Összehasonlító módszerrel nem vizsgálhattuk az egyes könyvtárak anyagi ellátottságát, illetve ennek hatását a szakrészlegesítés eltérő mértékére vagy útjaira. Több válaszból kiderült azonban, hogy maguk a könyvtárosok mindenekelőtt anyagi kérdésként fogják fel a szakrészlegesítést. (Többletköltségként főleg a térbeli tagolódásból adódó fokozottabb többes beszerzést – az általános tájékoztató eszközök vagy a határterületi irodalom esetében –, a nagyobb és képzetesebb személyzetet, valamint a nagyobb épületet és annak fenntartását nevezték meg.)

Ha az egyes országok között – a valuták átszámításának, valamint a tényleges vásárlóerő becslésének nehézségei miatt – nem is tehattünk összehasonlítást, két országon belül megvizsgálhattuk a költségvetés nagysága és a szakrészlegesítés teljessége közötti összefüggést. Mind az Egyesült Államokban, mind Bulgáriában igen széles költségvetési határokat találtunk (Trenton: 1 millió dollár, Philadelphia: 20 millió; Szvistov: 10 000 leva; Szófia: 72 000 leva), viszont a szakrészlegek számában nem volt döntő különbség. Ami nagymértékben eltért, az nem a szolgáltatások spektrumának szélessége, hanem a használható dokumentumok választéka, a gyűjtemény gazdagsága volt.

Érdemes-e szakrészlegesíteni?

Ennek az elrendezésnek az előnyeiről és hátrányairól, létjogosultságáról a nyolcvanas években igen eltérő véleményeket kaptunk, valóságos „kerekasztal-beszélgetést” lehetne montírozni belőlük.

A koppenhágai könyvtár igazgatója a következőképpen fogalmazta meg a szakrészlegesítés előnyét: „a könyvtárosok többé-kevésbé specialistáivá válnak saját tárgyukörüknek, s ez jobb olvasószolgálati munkát eredményez”. Hátrány viszont, hogy „a rendszer több munkaerőt igényel, mivel a könyvtárosoknak a nyitvatartási idő alatt végig jelen kell lenniük mindegyik szakrészlegben, akkor is, amikor a forgalom alacsony”. A pleveni könyvtárosok szerint „a szakrészlegekre szükség van. Ezek (...) nagyobb fokú tudományosságot visznek a könyvtári tevékenységbe”. Az århusi könyvtár válasza: „Kedvezőbb lehetőség van a kérdések megválaszolására, ha minden dokumentum (a könyvek, referenzművek, folyóiratok stb.) ugyanazon a helyen hozzáférhető.” Vancouver: „Az a tapasztalatunk, hogy ez a szervezeti forma megkönnyíti, hogy a legjobb gyűjteménnyel, a legmagasabb színvonalú tájékoztatással és a legjobb szolgáltatással álljunk a lakosság rendelkezésére.” Detroit: „Csak ez az elrendezés tűnik logikusnak egy ilyen nagyságú könyvtár számára.” Pittsburgh: „Olyan régóta vagyunk szakrészlegesített könyvtár, hogy ez már az életformánkká vált.”

Meglepő, hogy a fenti pozitív vélekedésekkel, tapasztalatokkal szemben milyen sok ellenvéleményt találtunk: „Kétes értéke van a közművelődési könyvtárban – megzavarja az olvasót” (Birmingham). „A szakrészlegesítés (...) a hatvanas években fejlődött ki néhány dán könyvtárban, akkor, amikor a modern társadalom a további specializálódás irányában fejlődött. Az utóbbi években azonban a társadalom mindinkább az egyes problémák interdiszciplináris megközelítését helyezi előtérbe: energiaproblémák, környezetvédelem stb.” (Odense).

A dallasi könyvtár jelenlegi igazgatójának szkeptikus véleménye: „Világossá vált előttem, hogy sem a személyzet, sem a vezetőség soha nem volt megelégedve a kipróbált szervezeti sémákkal. A különböző emberek azonban különböző okokból voltak elégedetlenek. Ebből azt a következtetést vontam le, hogy talán nem is létezik olyan szakrészleges struktúra, amely működőképes és egyszersmind kivitelezhető is lenne. Mindegyik ilyen kísérlet elégtelen kompromisszumok halmazával végződött, amely nem felelt meg a vára-kozásoknak, mégis túlságosan drága volt.”

Fort Worth a szakrészlegesítést feladva visszatért a hagyományos elrendezéshez, amelynek előnyeit így foglalják össze: „1. A személyzet jobb kihasználása: az egyes munkatársakat ott lehet felhasználni, ahol az igények a legnagyobbak – szemben a szakrészlegekkel, amelyeket akkor is el kell látni személyzettel, amikor ott nincs olvasó, miközben más részlegek túl vannak terhelve. – 2. Az olyan anyagok duplikációjának elkerülése, mint a standard enciklopédiák, kalauzok stb. – 3. A látogatók könnyen tudják használni. Nem kell az egyik helyről a másikra küldeni őket, hogy teljes értékű információhoz juthassanak, elveszítve velük a kapcsolatot az unalmas 'átvételi eljárás' során. – 4. Kisebb állománygyarapítási és személyzeti költségek. – 5. Kisebb energiaigény (hiszen egy nyílt elrendezés a fűtés vagy a légkondicionálás jobb szabályozását teszi lehetővé.” Mindezzel összhangban a szakrészlegek hátrányait is megnevezik: egyoldalú képzettség („az a könyvtáros, akit a természettudományi részlegbe helyeztünk, elveszíti jártasságát a humán tudományok referenzműveinek kezelésében, s nem tud más területeken megfelelő szolgáltatást nyújtani”) a személyzet alacsony határfokú kihasználtsága, s végül a többes beszerzés. Oslóban is – sikertelen szakrészlegesítési kísérletek után – visszatértek

a szabályszerű elrendezéshez. „A személyzet most könnyebben tart rendet a polcokon, illetve könnyebben használja a cédulakatalógust. Az a tapasztalatunk, hogy a kölcsönzők, könyvtárlátogatók sem bánták a változást.”

A szakrészlegesítés tehát korántsem visszafordíthatatlan folyamat. Mindamellett változatlanul az egyik legkézenfekvőbb út a nagy közművelődési könyvtárak szolgáltatásainak fejlesztésére. (Érdemes lenne a kudarcok helyi és általános okait külön is tanulmányozni, hogy tovább finomíthassuk a szakrészlegesítésnél figyelembe veendő kritériumokat.)

A szakrészlegek kialakítása

Mintánkban azoknak a könyvtáraknak a száma volt a kisebb, amelyek egyetlen ütemben hozták létre szakrészlegeiket. A tipikus az új struktúra fokozatos, sokszor évtizedekig elhúzódó kifejlesztése volt. Néhány példa a szakrészlegesítés folyamatára: Glasgow-ban 1930-ban nyílt meg a zenei részleg, 1959-ben a helyismereti olvasóterem, 1965-ben a természettudományi és műszaki részleg. Csak az új épületbe való beköltözés után vált a könyvtár teljesen szakrészlegesítetté, hat új részleg felállításával. Detroit: állampolgári ismeretek (1916) – műszaki tudományok (1917) – képzőművészet, zene és dráma (1921) – üzleti élet és kereskedelem (1924) – nyelv és irodalom; történelem és útikönyvek; filozófia, vallás, neveléstudomány (1948–1950). A tokiói városi könyvtár 1961-ben az irodalmi részleg felállításával kezdte a folyamatot, s ma négy szakrészlege van.

Visszatérve Glasgow-ra, figyelemre méltó a műszaki és természettudományi részleg története: „Ennek a részlegnek a létesítésével az volt az elgondolásunk, hogy enyhítsük a központi olvasóterem férőhelyeire nehezedő nyomást. A természettudomány és a technika viszonylag könnyen definiálható s amellet erősen használt állományrész volt. Így hát amikor 1962-ben, az épület első bővítésének köszönhetően egy 80 férőhelyes, 10 000 kötetet befogadó helyiséget meg tudtunk szerezni, ez a részleg is megnyílhatott.” Majd később ezt írják: „Bár ezeknek a részlegeknek egyikét sem a szakrészlegesítés iránti határozott meggyőződés hozta létre, sikerük (...) döntő szerepet játszott abban, hogy teljes körű szakrészlegesítést valósítsunk meg.”

Valószínű hogy a fokozatos szakrészlegesítés esetében megmarad a dokumentumok könyvtáron belüli mozgásához igazodó, horizontális munkaszervezet és szolgáltatási struktúra, amelyből a tematikus részleg mintegy a rendet megbontva emelkedik ki vagy bástyázódik körül, többé-kevésbé saját (nem hagyományos) munkaszervezetet hozva létre, s a szervezeti reform csak a folyamat végigvitelével válik elodázhatatlanná.

A szakrészlegek elhatárolása, megnevezése könyvtáranként szélsőséges eltéréseket mutatott: egy-egy könyvtárban legfeljebb csak 10–16 szakrészleg működik, ennek ellenére az elnevezésekben nem kevesebb mint 65 különböző témakör szerepel (az értelemszerű összevonások után). A legtöbb szakrészleg a képzőművészet, a zene, a természettudományok, a társadalomtudományok, a műszaki ismeretek, a nyelv és irodalomtudomány, valamint a történelem, továbbá a helyismeret körül szerveződött. Egyes esetekben jól érzékelhető az eltérő társadalmi háttér, illetve az eltérő tudományrendszerezési gyakorlat hatása: az

üzleti élet, kereskedelem, családkutatás, vallástudomány csak nyugati, a politika csak kelet-európai országokban alkot szakrészlegeket (felmérésünk adatai alapján). Az alkalmazott tudományokat csak Bulgáriában, a „kikapcsolódás” (recreation) témakört elsősorban Amerikában fedik le szakrészlegekkel.

Az említett 65 témakör között szinte kimeríthetetlen gazdagságú kombinációk fordulnak elő. A legelterjedtebb párosítások azonban nem meglepőek: irodalom – nyelv; képzőművészet – zene; társadalomtudomány – történelem; technika – természettudomány. Túlságosan széles az egymással társuló témák köre, s gyanítható, hogy sok esetben nem tényleges társadalmi-használói igényeknek felel meg a témakörök részlegekbe való tagolása, hanem azt szubjektív tényezők – a rendelkezésre álló szakemberek képzettsége, érdeklődése, a könyvtárvezetők tudományszemlélete – alakítják ki. Mivel hiányzik (talán nem is lehetséges) egy egzakt felosztási alapelv, a legtöbbször egy ad hoc felosztással próbálkoznak, majd az olvasók (és a könyvtárosok) észrevételei, kritikája hatására, menet közben módosítják a szakrészlegek tartalmát. (Egy példa a profilváltásokra: Detroitban az állampolgári ismeretek részlegéből alakult meg a szociológiai és közgazdasági részleg, a műszaki tudományok részlege kibővült a természettudománnyal, a képzőművészet és a dráma a zenével együtt előadóművészeti részleggé alakult, végül az üzleti élet a kereskedelem helyett a pénzügygel társult. A helyi tényező szerepére mutat rá Koppenhága és Sztara Zagora ellentétes fejlődése: az előbbiben a képzőművészeti és a zenei részleg különvált egymástól, míg az utóbbiban a zenei és a grafikai gyűjtemény ötvöződéséből jött létre a művészeti részleg.)

Az általános részleget viszonylag kevés könyvtárban láttuk önálló egységként elkülönülni, s ha igen, akkor is döntő mértékben a szépirodalom forgalmazását vállalta magára.

Több könyvtár részletes képet adott állományszerkezetéről. Ami a legstabilabb alkotóelem a struktúrában, az a nyelvhez kapcsolódik: szinte mindegyik könyvtárnak van nyelvi-irodalmi részlege. Viszonylag általánosnak tekinthető a természettudományi részleg is, gyakori azonban, hogy a műszaki tudományokkal vagy a közgazdasággal (üzleti élettel) társul. A művészetekkel kapcsolatos gyakori dilemma (mint Koppenhága és Sztara Zagora összevetéséből is láttuk): együtt vagy külön fejlesszék-e a zenei és a képzőművészeti szolgáltatást? A legváltozatosabb a társadalomtudományok besorolása: a társadalomtudományi részleg elvileg lehet átfogó is, de gyakran csak a 3-as főosztályra szűkül, illetőleg olyan nagy összetevő, mint a filozófia, a történelem, a gazdaság vagy a szociológia külön csoportokat alkotnak. A helyismereti, továbbá az általános részleg inkább csak más irányú metszetet jelent, mint hogy meghatározott témakört szakítana le valamely állománycsoportról. (Van ilyen „kísértés” is: a helyismeret sok esetben – helytörténetként – a történelemnek rendelődik alá. Néhány példa a szűkebb témakörök eltérő helyére: a valóság Vancouverben, a szociológiai Jamaicában a társadalomtudományi részlegbe került, Birminghamben pedig a filozófiával együtt külön szakrészleget alkot. Az üzleti élet Birminghamben a társadalomtudományi részleghez tartozik, míg Vancouverben a közgazdaságtudománnyal együtt önállósult. A tematikus csoportosítás sok következetlensége mögött a Dewey-, illetve ETO-rendszer következetlenségeit fedezhetjük fel, amikor a részben a természettudományokhoz, részben a gazdasághoz kötődő földrajz (természeti,

illetve gazdasági földrajz) kissé erőszakoltan a történelem mellé kerül, vagy amikor a művészetet és a sportot kapcsolják össze. Megjegyezzük: a könyvtárakban erős a hajlandóság, hogy – főleg kényelmi vagy szervezési okokból – az azonos szakjelzetű műveket azonos részlegekben tartsák (azaz csak a jelzeteket, nem pedig a műveket osztják szét a különböző részlegek között).

Néhány nagyobb könyvtárban megfigyelhető a szakrészlegek többlépcsős tagolása. A New York-i kutató központokról már volt szó. San Diegóban alcsoport formájában szervezték meg a helyismereti és a folyóiratgyűjteményt, továbbá a tájékoztató szolgálatot és az ipari-egyesületi kalauzok (directory-k) gyűjteményét (az első kettőt a történelmi-világpolitikai szakrészlegen, a két utóbbit pedig a természettudományi-ipari szakrészlegen belül). Seattle-ben az irodalmi részlegen belül található a népszerű gyűjtemény (popular library), az idegen nyelvű könyvek szekciója (a könyvek által tárgyalt témaköröktől függetlenül), a történelmi részlegen belül pedig a családkutatás és a helytörténet. Hannoverben „mindegyik szakrészlegen belül 1–3 alosztály van”. A pleveni körzeti könyvtárban a helyismereti szolgálat működik alrészlegként (a bibliográfiai-tájékoztató szolgálat keretében), a szlovák könyvtárak közül pedig Bratislavában fedezhetünk fel két lépcsőt. A szórványos példakkal együtt úgy tűnik, a kétlépcsős tagolás – legalábbis ami a térbeli elkülönülésben is kifejeződik – csak a legnagyobb könyvtárak számára vetődik fel reális feladatként, de itt sem egyedüli megoldás: Philadelphiában, Dallasban, Torontóban a nagyméretű részlegek nem osztódnak tovább.

A szakrészlegesítés egyik döntőnek érzett hátránya: az általános referenszművek, valamint a határterületi irodalom kényszerű duplikációja. A felmérésben szereplő könyvtárak igyekeznek a minimumra csökkenteni a többszöröződést, de – anyagi lehetőségeiktől függően többé vagy kevésbé – ésszerűnek tartják a több példányos beszerzést is, azaz nem eleve zárkóznak el előle. A racionális példányszám-megállapítás fő eszközei: a szakjelzet alapulvétele (amikor egy mű egyetlen szakjelzetet kap, s csak a megfelelő részlegbe kerül), koordinátorok alkalmazása, illetőleg a vitás kérdéseknek egy állománygyarapítási bizottság keretében való eldöntése.

A szakreferens

Magyarországon elterjedt nézet, hogy az egyes tudományterületek szakemberei nélkül nem lehet szakrészlegeket működtetni. Nehezen tudjuk elképzelni a műszaki részleget mérnök, a történelmit történész, az irodalomtudományit irodalmár, a biológiai biológus (bológiatanár) nélkül. Nos, felmérésünk eredménye nem erősíti meg ezt a meggyőződést. A legtöbb helyen egyáltalában nem alkalmaznak ilyen szakembert. Ezt az álláspontot a következőképpen indokolják Glasgow-ban: „Mindig azt tartottuk, hogy egy olyan könyvtárban, mint a Mitchell Library, a könyvtári ismereteknek sokkal nagyobb jelentőségük van, mint a speciális tárgyköri tudásnak. A mi szakrészlegeink túlságosan széles ismeretköröket fognak át ahhoz, hogy különösebb haszna lenne a szakosodásnak. A szerveskémi ismereteket pl. csak korlátozott mértékben használhatjuk fel a természettudományi és műszaki részlegben, ahol a tárgykörhöz kötődő kérdések az

autógondozástól a mérnöki problémákon át az építési szerkezetekig, atomfizikáig is terjedhetnek. Ha munkatársainknak speciális tárgyköri tudásuk is van, örömmel hasznosítjuk, de szinte kizárólag a könyvtári munka és információvisszakeresés alapvető technikáira építünk.” Hasonló gondolatmenetű válaszokat kaptunk más könyvtáraktól is (Amszterdam, Koppenhága, Fort Worth, Odense, Vancouver, Tokio stb.).

Az általános képzettségű könyvtárosok előnyben részesítése a személyzeti politikában azzal is jár, hogy ezek a kívülről jött szakemberek nem kapnak magasabb fizetést (sokkal inkább az ellenkezőjére számíthatnak, amennyiben még nem szerezték meg a felsőfokú könyvtárosi diplomát). Egy későbbi levélben a Seattle-i könyvtár igazgatója így magyarázta ezt: „A Washington államban érvényes képesítési rendelet megköveteli, hogy a könyvtárosok valamely elismert könyvtárosképző intézményben szerezzenek oklevelet. Abban a viszonylag kevés esetben, amikor tárgyköri specialistát alkalmazunk (zene, tánc, üzleti élet, nem angol nyelvek), ezek fizetése valamivel alacsonyabb, mint a mi könyvtárosi fizetéseink. Ők a munkakörükbe magukkal hozzák ugyan speciális ismereteiket, de még át kell esniük a könyvtárosképzésen, hogy tevékenykedni tudjanak az adott könyvtári közegben, s nem helyezhetők át simán egyik részlegről a másikba, mint az általános könyvtárosok. Ezenkívül sok humán és művészeti érdeklődésű, főiskolát vagy egyetemet végzett személy van, aki ezekre az állásokra pályázik.” Nyilvánvaló tehát, hogy a könyvtárosok általános képzésének magas színvonalán kívül (amiből eredően jól fel tudják találni magukat a legkülönbözőbb tájékoztatási szituációkban, s rövid idő alatt jártasságot tudnak szerezni az adott szakterület terminológiájában, problémakörében, forrásaiban) a munkaerőkínálat, az egyes területeken érezhető „szakember-túltermelés” is a fizetések leszorítása irányában hat. Így aztán nem csodálhatjuk, ha bérfeszültségről is alig esik szó, vagy ha igen, felettébb általános formában („néhányan nem boldogok” – válaszolták kérdésünkre Pittsburgh-ből). Az alacsony fizetésekre csak Bulgáriában panaszkodnak, nem is egy helyen, de nem világos, hogy csak a szakreferensek vannak-e rosszul megfizetve, vagy bolgár kollegáink fizetése általában marad el az átlagtól (mint Magyarországon, a hatvanas években).

Torontóból részletes munkaköri leírásokat is kaptunk. Ez a következőképpen írja körül egy, a társadalomtudományi részlegrben dolgozó könyvtáros végzettségi követelményeit: doktori diploma egy elfogadott könyvtárosképző intézményben; valamely társadalomtudományi egyetem elvégzése vagy [!] intenzív érdeklődés egy meghatározott társadalomtudományi témakör iránt; egy idegen nyelv ismerete; a hatékony szakmai kapcsolatok létesítésének és fenntartásának képessége minden szinten. Említésre méltó, hogy a szakrészleg vezetőjétől sem követelnek meg feltétlenül szakdiplomát (a többi követelmény a vezetői készségekkel kapcsolatos: minimum 5 éves gyakorlat, ebből legalább 2 év csoportvezetői szintű irányító munkakörben, jártasság a bizottsági munkában, a tervezésben, a jelentések és költségvetések elkészítésében, a személyzeti ügyekben, az önálló munkavégzés képessége stb.).

A szakrészlegek tehát elsősorban általános képzettségű könyvtárosokat foglalkoztatnak, akik – ettől függetlenül – érdeklődnek egy bizonyos (tág) témakör iránt, ismereteiket abban el is mélyítik, mégis megmaradnak általános könyvtárosnak. Az elsődlegesnek tekintett könyvtárosi diploma mellett több éves egyetemi vagy főiskolai tanulmá-

nyok, illetőleg szaktanfolyamok szolgálják a választott témakör alaposabb megismerését, ismeretanyagának elsajátítását.

Felmérésünk szerint a szakreferens munkakörének középpontjában elsősorban a tájékoztatás, a bibliográfiai, indexelő tevékenység, valamint az állománygyarapítás érdemi része (előválogatás, beszerzési javaslatok adása) áll. Tipikus, hogy a „mélységi” tájékoztatást külön katalógusok és kartotékok, brosúragyűjtemények (vertical file), cikk-kivágatok támogatják. A könyvtár egységes katalógusrendszerét kevés helyen bontják meg a szakkatalógus decentralizálásával. A saját adattárakat mindenütt a szakrészleg munkatársai gondozzák, sok helyen egyes dokumentumfajták (képek, hanglemezek, mozgófilmek) katalogizálását is ők végzik, a könyvek katalóguscédulái viszont mindenütt a feldolgozó osztályokon készülnek, a szakreferenseknek legfeljebb a cédulák besorolása a feladatuk.

Érdekességként ismét idézzünk a már említett torontói munkaköri leírásokból. A társadalomtudományi részleg munkatársa „ellátja a szakrészleg mindennapi tennivalóit a főmunkatárs távollétében; részt vesz a tervezésben, javaslatokat tesz a munkamenet és a módszerek javítására; dokumentumokat válogat és gondoz a gyűjtemény meghatározott területén; irányítja a speciális feladatok teljesítését, a különleges adattárak és állománycsoportok gondozását; kiszolgálja az olvasókat a szakrészlegben, részt vesz a telefonreferenzsben és a könyvtárközi kölcsönzésben; ellenőrzi a különleges indexek elkészítését; jelentéseket és bibliográfiákat készít; ellenőrzi a katalóguscédulák besorolását és a könyvek feldolgozását; betanítja a beosztott könyvtárosokat, irányítja munkájukat; érdeklődik és tájékozódik a helyi és országos egyesületek, intézmények és könyvtáraik aktuális tevékenysége felől.” A szakrészleg vezetőjének feladata az előválogatás és az állomány karbantartásának irányítása, s ő kooperál más részlegek vezetőivel a szolgáltatásokra és a gyűjteményre vonatkozó döntéshozókészítő, tanácsadói munkában. A katalogizáló osztályon is dolgoznak olyan diplomás könyvtárosok, akiknek feladatai között olvasható: „összekötőként tevékenykedik egy meghatározott szakrészleg irányában, s az adott szakrészleg katalógusszerkesztési problémáival foglalkozik; megismerkedik a szakrészleg, illetőleg az érintett olvasók igényeivel...”

A szakreferensek többnyire az olvasói térben dolgoznak, de emellett sokszor saját munkaszobájuk is van, ahova ügyeleten kívül visszahúzódhatnak. Igen nagy részt vállalnak a telefonon érkező referenzkérdések megválaszolásából.

Nagy eltéréseket tapasztaltunk Észak-Amerika és Nyugat-Európa, illetve Nyugat- és Kelet-Európa között a tekintetben, hogy mennyire veszik igénybe az olvasók a telefonreferenz lehetőségét, továbbá, hogy a könyvtár mennyire készséges az ilyen kérdések megválaszolásában. (Dallasban 1976-ban 600 000 referenzkérdést tettek fel telefonon a központi könyvtárnak, a bulgáriai Haszkovóban egyet sem. A legtöbb amerikai és kanadai könyvtárban a válaszadás magától értetődik, legfeljebb terjedelmét korlátozzák gyakorlati okokból – három kérdésre, öt percre stb. –, Szófiában ezzel szemben csak könyvtári, technikai felvilágosítást adnak.)

A szakrészlegek az átlagosnál magasabb színvonalú tájékoztatást képesek adni. Ha ennek ellenére a könyvtár olyan kérdéssel kerül szembe, amely meghaladja tudását, kompetenciáját, a könyvtárközi kölcsönzés mintájára azt olyan információs központhoz

továbbítják, amely rendelkezik a szükséges tájékoztató apparátussal. (A telefonhálózatra kapcsolt terminál rendkívüli elterjedtsége elsősorban Észak-Amerikában azt is lehetővé teszi, hogy közvetlenül, on-line módon használják egy távoli információs központ számítógépes adatbázisát.) Több könyvtár számon tartja a városban elérhető speciális intézményeket, sőt a „forrásszemélyeket” is (ezek néha pénzért adnak speciális tájékoztatást). Dallasban APL/CAT néven számítógépes nyilvántartás is van a városban működő szervezetekről és intézményekről.

A vita

Az összefoglaló jelentés angolra fordított változatát⁴ megvitatták az INTAMEL 1981. évi, budapesti konferenciáján. A vitaanyaggal szembeni főbb kritikai megjegyzések: nem adott világos definíciókat (mi a szakrészleg, mi a szakolvasóterem, mi a szakreferens), nem tett világos különbséget a helybenhasználat (referenzskönyvtár) és a kölcsönzés funkciója (kölcsönkönyvtár) között, több fontos könyvtár kimaradt az áttekintésből.

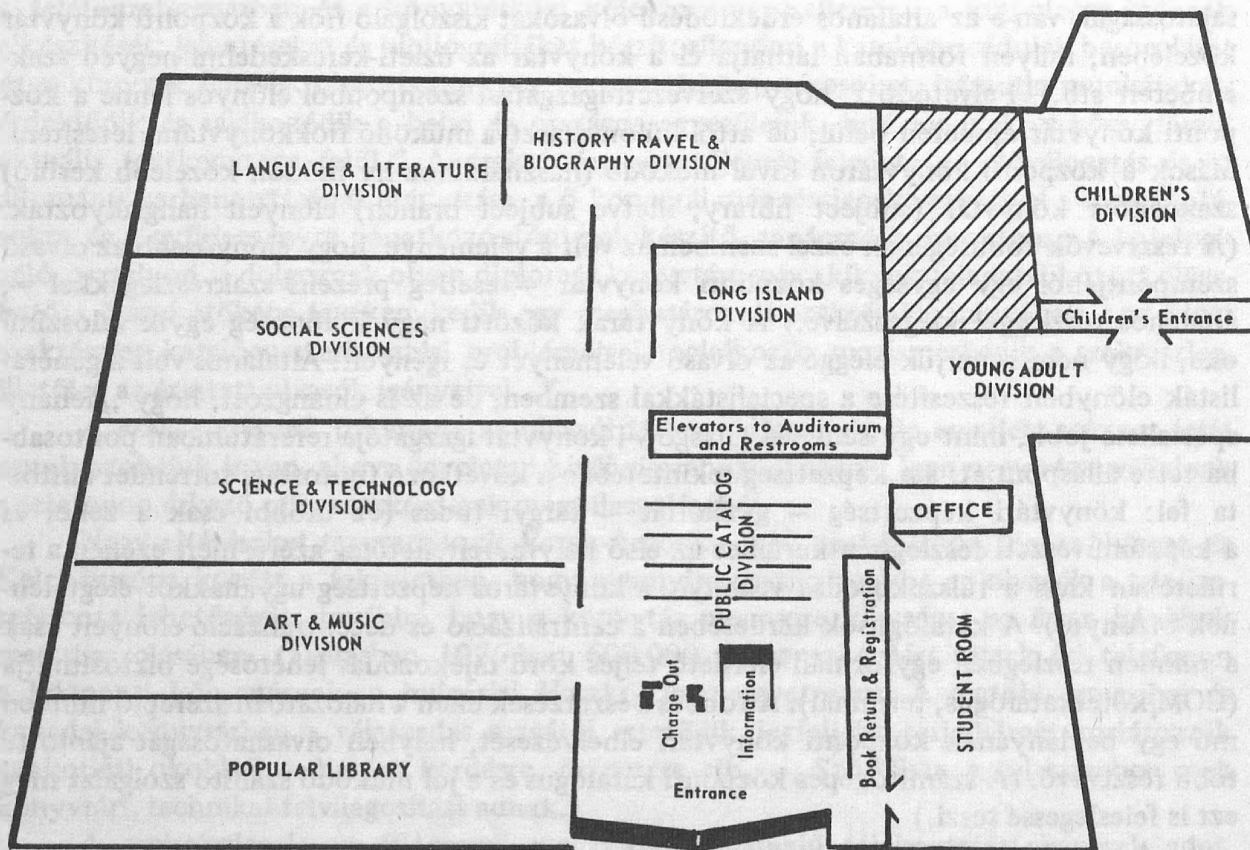
Ami a megtárgyalt egyéb kérdéseket illeti, a legtöbben a helyi körülmények jelentőségére hívták fel a figyelmet (a város nagysága, a már kialakult tájékoztató apparátus sajátosságai, van-e az általános érdeklődésű olvasókat kiszolgáló fiók a központi könyvtár közelében, milyen formában láthatja el a könyvtár az üzleti-kereskedelmi negyed szakembereit stb.). Felvetődött, hogy szervezeti-igazgatási szempontból előnyös lenne a központi könyvtár épületén belül, de attól különválasztva működő fiókkönyvtárat létesíteni. Mások a központi könyvtáron kívül működő (használóihoz ily módon közelebb kerülő) szakosított könyvtár (subject library, illetve subject branch) előnyeit hangsúlyozták. (A résztvevők többségének ezzel szemben az volt a véleménye, hogy előnyösebb az olvasó szempontjából egy egységes központi könyvtár – esetleg prézens szakrészlegekkel –, általános részleggel kiegészülve.) A könyvtárak közötti nagy különbség egyik valószínű oka, hogy nem ismerjük eléggé az olvasó véleményét és igényeit. Általános volt a generalisták előnyben részesítése a specialistákkal szemben, de az is elhangzott, hogy „néhány specialista jobb, mint egy sem”. A Glasgow-i könyvtár igazgatója referátumban pontosabba tette álláspontját, s a képzettség tekintetében a következő fontossági sorrendet állította fel: könyvtári képzettség – gyakorlat – tárgyi tudás (ez utóbbi csak a zenei és a képzőművészeti részlegben kerülhet az első helyre, feltehetőleg azért, mert ezeken a területeken kicsi a túlszakosodás veszélye, a könyvtáros képzettség ugyanakkor elégtelennek bizonyul). A katalógusok kérdésében a centralizáció és decentralizáció előnyeit csak a minden részlegben egyformán elérhető teljes körű tájékozódás lehetősége biztosíthatja (COM, kötetkatalógus, terminál). A többes beszerzések ellen a hálózatban szereplő minden mű egy példányának központi könyvtári elhelyezését, helyben olvashatóságát ajánlotta több résztvevő. (A számítógépes központi katalógus és a jól működő szállító szolgálat még ezt is feleslegessé teszi.)

Ami a felmérésből és a budapesti vitából végső tanulságként levonható: több évtizedes története ellenére a szakrészlegesítési vita még mindig nem dőlt el, szélsőségesen ellentmondó nézetek élnek egymás mellett. Olyan nagy eltérések tapasztalhatók a nagy

és a közepes méretű könyvtárak szakrészlegei között, hogy helyesebb lenne külön tárgyalni őket. Ugy tűnik, az amerikai-nyugati, valamint a kelet-európai modell mellett még egy sajátosan magyar szakrészlegesítési modellnek is lehet helye, amennyiben sikerül minél több hátrányt elkerülni és minél több előnyt kiaknázni. Az azonban kétségtelen, hogy a „nemzeti” modellen belül is megfelelő szerepet kell kapniuk a helyi sajátosságoknak.

JEGYZETEK

1. MAGYAR Józsefné: Képes-e szakkönyvtári feladatok vállalására a közművelődési könyvtár? Szakrészlegek kialakítása a Kaposvári Megyei Könyvtárban. = Könyvtáros. 31.évf. 1981. 6.sz. 344–350.p.
2. OVERINGTON, M. A.: A szakrészleges általános nyilvános könyvtár. [Kivonatos ford.] Bp. 1971. OSZK KMK. 46 p.
3. A szakrészlegesítés néhány kérdése. Bp. 1977. OSZK KMK. 57 p.
4. Subject departments in public libraries. An international survey 1979/1980. Bp. 1981. OSZK KMK. 113 p.

Egy a kérdőívekhez csatolt alaprajzok közül.
Jamaica (New York állam): az olvasói tér egy szinten helyezkedik el.